

frojdovska levica i kulturna revolucija

kristofer laš



I snaga i unutrašnja slabost kritike nove levice veoma oštro i jasno se mogu uočiti iz njene zainteresovanosti za intelektualnu tradiciju naizgled otpornu radikalnoj i suštinskoj reinterpretaciji, za novu teoriju revolucije — teoriju kulturne revolucije — koja je pohodila maštu šezdesetih. Kako je došlo do ovog neverovatnog povezivanja psihanalize i kulturnog radikalizma, do povezivanja Freuda i Marxa? Čini se da ovde imamo zanimljiv primer privlačenja suprotnosti. Freud pre naglašava ljudsku ograničenost nego potencijal, ne veruje u društveni progres insistirajući da se civilizacija zasniva na represiji. Na prvi pogled tu nema mnogo čega privlačnog za reformatore i revolucionare — teoretičari freudovske levice su na ovaj ili onaj način morali da se pozabave i da uklopane nesporazume sa determinističkom, tragičnom stranom Freudove misli koja ima više toga zajedničkog sa sv. Avgustinom i Calvinom nego sa Marxom. Zašto se onda levica uopšte bavila psihanalizom?

Razlozi leže u političkim dogadjajima dvadesetih i ranih tridesetih. Istraživanja subjektivnih uslova koji prete društvenom i političkom progresu podstaknuta su neuspom socijalističke revolucije da nastane iz haosa i svetskog rata kada se činilo da su svi objektivni uslovi u Centralnoj i Zapadnoj Evropi podložni zaokretu ulevo. Uspon fašizma je doneo dodatne dokaze o duboku usadenom psihološkom otporu oslobođujućoj promeni, što je probudio sumnje u neizbežnost istorijskog progrusa i u adekvatnost marxističke ortodoksije koja nije mogla ništa više da kaže o fašizmu do onoga da je on poslednja faza dekadentnog kapitalizma. Učvršćivanje staljinističkog režima u Sovjetskom Saveznu pružilo je naredni izazov mitu progra. Protivnici staljinizma su morali da se zapitaju zašto je Ruska revolucija, kao i tolike pre nje, morala da okonča regresijom na autoritarnu vlast. Kao da na istoriju utiče neka vrsta prinudnog opetovanja: svaki pokušaj da se oslobodimo autoritarizma uspeo je tek da ga rekonstruiše na novim osnovama. Revolucija očigledno nije uspela da napadne psihološki izvor autoritarizma. Na vlast su dovedene nove klase, a da se nije promenila unutrašnja struktura same vlasti. Institucije su modifikovane, a da se nije prekinulo sa šemom dominacija — pokoravanje koja je u osnovi tih institucija. Da bi razumeli samo-poražavanje prošlih revolucija i da bi se postavio psihološki temelj novoj vrsti revolucije koja će zauvek okončati dominaciju, očigledno je bilo imperativ da se razume psihologija moći, a psihanaliza je, činilo se, imala o tome da kaže više od bilo koje druge teorije duha.

PSIHOANALIZA I MARKSIZAM

Za one koji su pokušali da se pozabave unutrašnjim otporom promeni, otporom koji se javio čak i u po-kretima tobože posvećenim promeni, privlačnost Freudovog rada leži u njegovom napadu na iluziju psihičke autonomije. Centralni sadržaj nove levice je postao zaključak da su čoveku bili potrebeni gospodari jer on

nije sam svoj gospodar. Freudova teorija, po njima, pruža najdublji uvid u podejeno ja. Ona pokazuje kako društvo ulazi i deformiše psihu individua: ne putem indoktrinacije ili kulturnim »uslovijevanjem«, već dubljim mehanizmom represije i sublimacije. Ubedenje koje ujedinjuje mislioci tako različite kao što su Herbert Marcuse, R. D. Laing i Jacques Lacan, je da psihanaliza istražuje poreklo unutrašnjeg psihičkog konflikta do uslova pod kojima se u nesvesnom re-kreira društvena vlast, i posebno do patrijarhalne porodice koja suzbija revolt sina protiv oca, opterećuje sina krivicom i čini da on odrasta u tiranina.

Ovo je područje gotovo u celosti pokriva tokom tridesetih i četrdesetih Wilhelm Reich, za kojeg možemo reći — iako rečnik patrijarhata nije odgovarajući u ovom kontekstu — da je otac utemeljivač freudovske levice. Danas, ponkad rad radikalnih freudovaca liči na prezvakanje Reicha. Ali ni sam Reich nije otišao dovoljno daleko da zadovolji svoje sledbenike. Po Normanu O. Brownu, »Reich je bio u pravu kada je tvrdio da se za ispunjenje njegovih terapeutičkih obećanja psihanaliza mora suočiti sa društvenim transformacijama, ali je grešio što se ograničio na društvene transformacije koje učestvuju u oslobadanju genitalne seksualnosti odraslih.«^[1] Posleratni mislioci su se složili da problem seže dublje. Transformacija polymorfne perverznosti deteta u genitalnu seksualnost već i sama reflektuje trijumf načela učinka, kako ga je nazvao Marcuse, nad načelom zadovoljstva.^[2] Socijalna revolucija koja je nameravala da raskine krug dominacije i pobune nije mogla da se završi sa stvaranjem permisivnijeg morala seksualnosti. Tako zvana seksualna revolucija koja se ograničila na genitalna zadovoljstva lako je mogla biti od koristi novim formama dominacije, kao što je Marcuse pokušao da pokaže u svojoj teoriji »represivne desublimacije«.^[3] Događaji šezdesetih i sedamdesetih podržali su njegovo razmišljanje da društvo zasnovano na potrošnji može lako apsorbovati pokrete koji zahtevaju seksualnu slobodu. Uključujući ih u reklamu proizvoda ono će potrošnju okružiti autom libidinalnog zadovoljstva. Kao što su feministkinje pokazale, nova seksualna sloboda nije donela značajnije promene u distribuciji moći niti u seksualnoj eksploraciji žena.

Kulturna revolucija — program dubokih strukturalnih promena s kojim se suočila radikalna freudovska levica — je zatim otišla dalje od puke »seksualne revolucije«. Njen zadatak, kako su ga videli ovi teoretičari, nije bio u tome da se ukine veći broj mogućnosti za erotsko uđovoljavanje užicima, kao trenutno oslobadanje od zahteva otuđenog rada, već da se erotizuje sam rad. Cilj nije bilo uvećavanje slobodnog vremena već ukidanje razlike između rada i slobodnog vremena. Učiniti rad igrom, otarasiti se agresivnog, dominirajućeg odnosa prema prirodi koju otelovljuje prisutna organizacija rada. Teoretičari nove levice su se delom okrenuli Freudu baš da bi objasnili poreklo ovog odnosa. Drugim rečima, oni su se okrenuli Freudu iz veoma dobrih razloga. Nažalost sa sobom su doneli niz pretpost-

[1] Norman O. Brown, *Life against Death. The Psychoanalytical Meaning of History*, New York, str. 142. [Ova knjiga je prvi put objavljena kod Wesleyan University Press 1959.]

[2] Herbert Marcuse, *Eros and Civilization*, New York 1962. <1955. >, II poglavlj.

[3] Herbert Marcuse, *One-Dimensional Man*, London 1964, III poglavlj.

[4] Max Weber, *General Economic History*, prevod na engleski Frank H. Knight, New York 1961, str. 19—40. »Socijalistička teorija polazi od pretpostavke da institucija braka ima nekoliko evolutivnih stadijuma. Po njoj je u hordi prvovalo postojao spontani seksualni promiskuitet... što je odgovaralo odsustvu privatnog vlasništva... Sledeci evolutivni stadijum po ovoj socijalističkoj teoriji je grupni brak <za kojim dolazi> — materinsko pravo, kao osnovni prelazni stadijum... Takvim pređenjem... poglavarstvo je bilo isključivo žensko i ona je bila voda ekonomskih poslova, posebno onih domaćinstvu zajednice... I konacno, prelaz na patrijarhalni zakon... i ozakonjenje monogamije u socijalističkoj se misli povezuje sa nastankom privatne svoline i nastojanjem muškarca da obezbedi legitimate naslednike. Tu dolazi do velikog sgrešenja, odavde pa nadalje monogamni brak i prostitucije idu ruku pod ruku.«

[5] *Eros and Civilization*, III poglavlj, posebno str. 60—64.

[6] Dorothy Dinnerstein, *The Mermaid and the Minotaur. Sexual Arrangements and Human Malaise*, New York 1976, str. 185, 189. Teorija primalne horde, po Dinnersteinovoj (str. 180.), daje objašnjenje »centralnog momčića patrijarhalnog despotizma — mogućnosti za samo-zavaravanje koja je do sada dozvoljavala svakoj velikoj revoluciјi protiv tiranije da se izradi u novu tiraniju.«

[7] Juliet Mitchell, *Psychoanalysis and Feminism*, New York 1974, str. 403.

[8] Za upozorenje na »spekulativni« i »simbolički« karakter Freudove teorije poredak civilizacija vidi Mitchell, str. 402; *Eros and Civilization*, str. 54.

[9] Brown, str. 59, 119, 121, 124—126, 128.

[10] Sigmund Freud, *The Ego and the Id*, New York 1962 <1923>, str. 26, 43.

[11] Sigmund Freud, »Some Psychological Consequences of the Anatomical Distinction between the Sexes« [1925] u *Women and Analysis*, poredio Jean Strouse, New York 1974, str. 25.

[12] Vidi Melanie Klein, »Envy and Gratitude« [1957] u *Envy and Gratitude and Other Works*, 1946—1963, London 1975, str. 176—235.

[13] Nastavljajući sa regresivnim impulsima u pozadini svog rada, Deleuze i Guattari insistiraju da je Freud bio u pravu predpostavljajući da roditelji zavode decu a da je grešio što je kriticu preneo na dete rekovši da do zavo-

tavki koje više duguju socijalističkim teorijama porodice (kako ih je jednom nazvao Max Weber) nego osnivaču psihanalize (4). Njihov pokušaj da opštiju teoriju kulture zasnuju na psihanalizi, odnosno da psihanalizu čitaju kao opštiju teoriju kulture, udaljavao ih je od kritičkog središta psihanalize: njene interpretacije kliničkih podataka. Ono što je na početku bilo plodonosno suprotstavljanje psihanalize i markizma završilo je assimilacijom psihanalitičkih ideja od strane starije socijalističke kritike patrijarhalne porodice – kritike čiji značaj opada u uslovima razvijenog industrijskog društva, i koja, u najboljem slučaju, nudi na pogrešno razmišljanje, a u najgorem je nedvosmisleno opasna.

PATRIJARHAT I TLAČENJE

Iako je teško uopšteno govoriti o raznim školama freudovske levice – sledbenicima Marcusea, sledbenicima Browna, laingovcima, lacanovcima, radikalnim feministkinjama, socijalističkim feministkinjama – može se reći da svi oni dele centralnu premisu da je patrijarhalna porodica koren organizovanog tlačenja. Važno je setiti se da ova ideja ima dugu istoriju pre Freuda i da je nastavila da se razvija nezavisno od njega. Ona je od početka imala prizvuk feministizma i socijalističke teorije. Bachofenova studija *materinskog prava*, Lewis Henry Morganova studija arhaične terminologije rodbinskih veza, Engelsova analiza veza porodice, privatnog vlasništva i države; sve one dovode u pitanje univerzalnost monogamije i slede njen nastanak do podjarmjivanja žene. Mit o matrijarhalnom poreklu ostao je privlačan feministkinjama i znatno pošto su ga antropolozi odbacili. Čak i bez dodatka da matrijarhalna etapa društvenog razvoja navodno prethodi patrijarhatu, na levici na široku prihvaćenost i dalje nailazi ideja da tlačenje nastaje u porodici. Do toga dolazi uglavnom za to jer se čini da se time objašnjava uspon i izdržljivost faustovskog, gramzivog, agresivnog, nasilničkog karaktera. Ne samo radikalna levica već je i politička kultura liberalizma obojena revoltom protiv diskreditovanih patrijarhalnih vlasti sveštnika i pesnika, bogom danih kraljeva, a kritika porodice predstavlja jedan od najizdržljivijih ideoloških izraza ovog revolta. Tačno je da rečnik revolucionarnog bratstva, koji je još od Francuske revolucije ograničen modernom državom-zgradom, svoju emocionalnu energiju crpi iz tenzije između svrgavanja i ponovnog uspostavljanja patrijarhalne vlasti. Po broju modernih država koje su nastale u revolucijama, ne iznenadjuće što je toliko modernih misilaca povezalo samo poreklo civilizacije sa aktom pobune protiv oca za čime sledi ponovno nametanje njegove vlasti u novoj formi.

Kao i formalne teorije devetnaestovkovnih antropologa i Freudova teorija primalne horde u sebe uključuje velik deo ovog revolucionarnog rečnika. Lako je uvideti privlačnost Freudovog mita o nastanku za novu levicu. On ne samo da implicira porodicu u poreklu represivne civilizacije, već po prvi put govori o psihološkim vezama između njih: vezama političke istorije i porodice. Sinovi svrgavaju oca ali njegovu vlast prisvajaju namećući je ženama i deci. Prvobitna revolucija tako postaje prototip neuspeli revolucije. Pobuna nepokornih sinova trenutno raskida "lanac vlasti", po Marcuseu; – zatim je nova sloboda ponovo potisnuta – ovog puta samom njenom vlašću i akcijom. Jednom ustanovljen "ritam osloboda i vladavine" ponavlja se kroz istoriju – kao i kod Isusovog života i smrti, koje Marcuse interpretira kao borbu protiv patrijarhalnih zakona u ime ljubavi, borbu koju su izdali Hristovi učenici proglašavajući sina, kao i oca, za boga i kodifikujući njegov nauk novim represivnim zakonima (5).

Dorothy Dinnerstein, kao Marcuse, uzima Freudovu teoriju primalne horde za "pokazatelja prevrtljivosti u srcu pobune", iako je ona prosiširuje tvrdce da se sinovi pokoravaju ocu ne samo zbog svoje ambivalentnosti već i zato što "patrijarhat ostaje <psihološko> utocište" pred još strašnjom vladavinom majke (6). Juliet Mitchell na sličan način u *Moses and Monotheism* ("Mojsije i monoteizam") nalazi "priču o poreklu patrijarhata". Braća se identifikuju sa ocem kojeg su ubili... Otac tako postaje još moćniji u smrti nego što je bio kao živ; to on u smrti utemeljuje ljudsku istoriju. (7). Teorija primalne horde odgovara novoj levici – čak i sa kvalifikacijom da je "spekulativna" i "simbolička" – jer povezuje društveno sa psihološkim na posbno živ način i čini se da pokazuje kako se Edipov kompleks, a sa njim i čitav aparat patrijarhalne dominacije, prenosi sa jedne na drugu generaciju (8). Freudovski mit, odnosno teorija, prati Edipov kompleks nazad u praskozorje istorije i pomaze u definisanju potrebe za kulturnom revolucijom koja nadilazi puku promenu vlasti i institucija i raskida krug pobuna – podjarmljivanje.

FREUDOV STRUKTURALNI MODEL

Slučaj protiv patrijarhalne porodice naravno da se ne oslanja isključivo, niti pak primarno na teoriju horde, ja naglašavam ovaj problem nadajući se da će rasvetiti neke od psiholoških pretpostavki koje se nalaze iza čitavog niza misli. Kao što je to Brown istakao,

Freudova razmišljanja o grupnoj psihologiji, i u istoimenom eseju i u "Mojsiju i monoteizmu", zasnovaju se na modelu mentalnog konflikta koji kasni Freud u strože psihološkim rukopisima, počinjući sa *Beyond the Pleasure Principle* ("S onu stranu načela zadovoljstva") iz 1920., odbacio (9). Freudovo narastajuće uverenje u još dublje zakopane slojeve mentalnog života koji leži ispod Edipalne faze, njegova revizija teorije instinkta i njegova nova psihologija žene upozorili su na zaključne inkompakabilne sa mnogim uopštavajnjima koja je i dalje razvijao u svojim sociološkim rukopisima. Ova nova linija analize je na jednoj strani sugerisala da seksualno zadovoljstvo nije jedini objekt represije. A na drugoj, da agent represije – "agency of repression" – nije jednostavno "realnost". Shodno tome, rezultat Edipovog kompleksa – teorija o kojoj je Freud po prvi put bio eksplicitan – ne može biti viđen jednostavno kao podvrgavanje načela zadovoljstva načelu realnosti koje detetu natura otac. To ne znači da samo roditeljske naredbe iz zabrane, treniranje sa WC-om i pretnjе kastracijom, igraju manje važnu ulogu u razvoju deteta nego što je Freud ranije mislio. Čitava konceptualna šema koja suprotstavlja zadovoljstvo i realnost, izjednačavajući prvo sa nesvesnom a drugo sa svesnom odanošću moralu roditelja, mora osloboediti put drugačijem modelu duha.

IZ više razloga najvažniji deo Freudovog strukturalnog modela predstavlja teoriju superega, koja reflektuje njegov novi stav da je i sama represivna delatnost – "repressive agency" – većim delom nesvena i da njeni zahtevi prevazilaze zahteve načela realnosti. Daleko od toga da služi kao agent – "agency" – realnosti, superego crpi bar deo svoje okrutnosti iz agresivne energije ida. Tvrđnja da on predstavlja "čistu kulturu nagona smrti", štaviše, ukazuje na arhaično poreklo superega i uslovljavanje stav da on – naslednik Edipovog kompleksa. (10). Ista otkrića koja su Freuda navele da po prvi put formalno izrazi teoriju Edipovog kompleksa čini se da umanjuju presudan i određujući značaj koji mu je pridao. Ako ništa drugo ona naznačuju da Edipov kompleks, kod muškaraca kao i kod žena, treba smatrati za kulminaciju duge serije ranijeg razvoja koja je pomogla da se predodredi njegov rezultat. Umesto da kažemo da Edipov kompleks deteta ostavlja u nasledstvu strogi superego zasnovan na strahu od kastracije, možemo reći da je sama kastraciona anksioznost kasnije oblik anksioznosti zbog odvajanja koju arhaični i osvetljubivi superego crpi iz straha od majčine osvete gde, ako ništa drugo, Edipalno iskustvo ublažuje strogi superego detinjstva dodajući mu interpersonalne načelo auteriteta; ono koje je "nezavisno od svojeg emocionalnog porekla", kako to kaže Freud,agnitivne univerzalnim etičkim normama, i nešto je manje verovatno, da će se zbog toga udružiti sa nesvesnim fantazijama proganjanja. (11). Razmišljanje možemo nastaviti, Edipalni superego se oslanja na želju za nadoknadom kao i na strah od odmazde, iako je i ovde jasno da se osećaj zahtavnosti – najvažniji emocionalni osnov onoga što je nazivamo svešću – prvo rada u vezi sa majkom (12).

U svakom slučaju, patrijarhalna dominacija mora biti vidljena kao sekundarna formacija. Čini se da ovo nепрекидно impliciraju Freudovi pozni radovi kao i veći deo rada kleinovaca, ego psihologa i teoretičara objekt-odnosa, dok je to freudovska levica prebrozo odbacila, kao nekritično slavljenje "odraslog", integrisanog ega. Nije teško razumeti zašto je većina autora sa leve, sa izuzetkom Browna i nekih feministkinja-psihanalitičarki, pokazala tako malo interesa za implikacije Freudove strukturalne teorije. Čak i Marcuse, koji tvrdi da polazi od poznatog Freuda, jedva da se koristi ovim idejama. Razlog je jasan: oni su zanemarili ideje da represija vodi poreklo iz subjekcije načela zadovoljstva patrijarhalnom primoravanju na rad. Jacques Lacan je još eksplicitniji u svom slavljenju ranog Freuda, i delimično zbog toga ne može u poznom Freudu da nade jamicu za pretpostavku da je želja inherentno subverzivna i revolucionarna i da zbog toga mora biti potisnuta u "ime oca". U radu Lacanovih sledbenika – pre svih Deleuzea i Guattari u *Anti-Oedipusu* ("Anti-Edip") – ponovo se javlja reichijanska teorija seksualne revolucije u svoj svojoj nerezlosti, zaodenuta galskom uobraženošću ona je postala teorija "šizoanalize" koja tvrdi da prevazilaze ne samo Freuda već i Lacana. Prirodo je da Deleuze i Guattari vide Edipalnu teoriju kao Freudovu najveću pogrešku. Ispravno osećajući da su Freudove ideje važnije od njegovih ličnih predrasuda, drugi autori sa leve vide Freuda kao prvog teoretičara psihodinamike patrijarhata, čak i kao nemanernu kritiku patrijarhata. Deleuze i Guattari pak, u nemogućnosti da razlikuju teoriju i ideologiju, Freuda svode na vulgarni stereotip, na apologetu patrijarhalne dominacije. Tako se plitkosti stare leve, naoko odbaćene na određenje za rasprodaju društvene kritike, ponovo javljaju u šik salonima poslednje pariske mode (13).

NE bi imalo svrhe razmatrati plitkost o seksualnoj revoluciji kod sofistikovanih teorija kulturne revolucije ako one nisu delile centralno uverenje da bi čovečanstvu bilo bolje u društvu bez oca. Čak i kada se na patrijarhalnu vlast gleda, kao na sekundarnu formaciju, ona ostaje glavno središte – glavna meta – istraživanja što ih je preduzeila freudovska levica. Razvoj freudovskog feministizma je učvrstio pažnju na ovom problemu (14). Iako većina feminist-

denja dolazi samo u dečjoj mašt. "Krvica je ideja koju otac projektuje pre nego što postane unutrašnje osećanje sina. Prva greška psihanalize je što postupa kao da sve počinje od deteta. Zbog toga psihanaliza razvija apsurdu teoriju fantazije, po kojoj je otac, majka i njihovo ponaranje i strasti moraju prvo pogrešno shvatiti kao "fantazije" deteta." Giles Deleuze and Felix Guattari, *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*, prevod Robert Hurley i drugi, New York 1977, str. 275.

(14) Za još jednu obranu ovog imidža revolte koji dolazi od obostranog priznavanja i podizanja deteta, tj. akcija koju mogu voditi našu borbu protiv instrumentalnog racionalizma ka društву bez oca., vidi Jessica Benjamin, "Authority and the Family Revisited: Or, a World without Fathers," *New German Critique*, br. 13 (1978), str. 57.

(15) Ranije feministkinje su za Freuda rekle da je apoligeta muške supremacije. One su ili odbijale da imaju bilo kakvu vezu sa psihanalizom ili su, kao Karen Horney, Clara Thompson i druge freudovske "revolucionarne", pokušavale da pariraju Freudovom "biologiskom determinizmu" dajući kulturi korektivni naglasak. Interpretacija Freudea kod današnjih feministkinja teži odbacivanju ovakvog pojednostavljivanja. One mogu i dalje da odbacuju psihanalizu ili da usvajaju "naucniju", eksperimentalnu, psihologiju ponasanja umesto psihanalize, na primer, Naomi Weisstein, "Kinder, Küche, Kirche as Scientific Law, Psychology Constructs the Female," u *Sisterhood is Powerful* priredio Robin Morgan, New York 1970.; ali danas je došlo do veoma ozbiljne kritike takve pozicije i pažljivije feministkinje nalaze da je teže nego ranije zadovoljiti se odgovorom Fredu u obliku "jednostavnog ideološkog opozita", kao što kaže Stephanie Engel, "Femininity as Tragedy: Re-examining the 'New Nationalism'." *Socialist Review*, br. 53. <sept. – okt. 1980. >, str. 78. Umesto da odbaci Freudu ili da menju narav psihanalize, feministkinje pokušavaju da "prilagode ono što je moćno i koherntno u psihanalitičkoj teoriji upisujuci nazad ženino i žensko iskuštu u centar svojih pogleda." (ibid., str. 82).

Interpretativna strategija koja se javila u novijem radu Engelove, Mitchellove, Chodorow, Dinnersteinove i Jésicove Benjamin zavisi od prihvatanja Freudove teorije u njenim opštlim okvirima, kao odgovarajućeg stanovišta o psihičkom razvoju pod "patrijarhalnim" uslovima koji su do sada prevladavali [koji brižno ne menjaju isključivo zeni i podjednako rad na podizanju deteta muškim zamislima osvajanja i dominacije], ali se istovremeno nude mogućnosti da će radijalno različiti sistem rada i podizanje dece proizvesti i radicalno razlikujući strukturu ličnosti. Psihanaliza pokazuje naklonost "patrijarhatu" po njima, ne u Freudovom obiter dictu u odnosu na žensku inferiornost (izražavanja ličnog mišljenja kojom ne bi trebalo da bude dozvoljeno da zatamni ono što je korisno u njegovom naučnom radu), već u njenoj nemogućnosti da zamisliti put psihološkog sazrevanja koju ne preprestavlja radikalno odbacivanje majke, strašnu pokornost oca i ponutrašnjenje njegovog autoriteta u obliku osećanja krvice. Psihanaliza se tako kompromituje nekritičkim prihvatanjem idealne krov, samo-kontrolisanog i realističnog borujuća, muškarca. [Engel, str. 80.]

Novi psihanalitički feministi traži, zapravo, da nastavi sa kritikom "instrumentalnog racionalizma" koju su zapoceli Max Horkheimer, Marcuse i Brown, i da je feministizam pokazujući da je instrumentalne vrednosti kva-

FILOZOFIJA PSIHOANALIZE

tkinja i dalje smatra Freudu jednostavno za propagatora patrijarhata čije ideje ne mogu doprineti razumevanju tlačenja žene, nekolicina njih je počela da uvida da psihoanaliza postaje vrednom za feministizam baš pokazujući da muška dominacija ne leži samo na grubu sili već da ima dublje psihološke korene. Ako psihoanaliza pokazuje da sam očinski despotizam leži na ranijem despotizmu majke, ovo dodatno saznanje, čini se, jedva da ojačava nastojanja za ukidanjem spolne podele rada koja brigu o deci namenjuje isključivo ženi. Takav je stav razvila Dorothy Dinnerstein u *The Mermaid and the Minotaur* (Mermaid i Minotaur) — knjizi zamišljenoj kao produžetak Brownove *Life against Death* (»Život protiv smrti«) — i u nešto drugačijoj formi Nancy Chodorow u *The Reproduction of Mothering* (»Reprodukcija majčinstva«) (15).

DOBA NARCISA

Neupuštajući se u raspravu sa tvrdnjom da muškarac i žena treba da potpunije saraduju u podizanju deteta, hteo bih da kažem da isti dokaz kojim freudovske feministkinje pokušavaju da je potkrepe — dokaz koji otkriva važnost pre-edipalne majke — potkopa va opštiju tvrdnju da svi oblici represije vode poreklo iz patrijarhalne porodice. Freudovske feministkinje traže više od proširenja uloge muškarca u podizanju deteta. Zajedno sa drugim feministkinjama, i sa freudovskom levicom kao celinom, one zahtevaju ukidanje porodice ne samo na temelju činjenica da ona tlači ženu već, zbog toga što porodica proizvodi gramziv, agresivan, autoritarni tip ličnosti. Po njihovom mišljenju porodica psihološki podupire »noćnu moru beskonacnog tehnološkog progresa«, kako to naziva Brown (16). Imperativom postaje ne samo da se razume psihologija moći već i da se nade alternativa 'patricentričnoj' ličnosti u obliku narcističkog, Dionizijskog ili hermafroditiskog tipa ličnosti jer se čini da je tehnološki progres došao u opasni bezizlaz. Sada kada prometejski muškarac očigledno stoji na ivici samo-destrukcije, čini se da je verovatnije da će Narcis biti onaj koji će preziveti (17). Ono što neki kritičari osuđuju kao masovnu kulturnu i psihološku regresiju teoretičarima kulture izgleda kao davno neplaćen dug »feminizaciji društva«, kako to naziva jedna od njih (18). Ako je »osnovni način na koji žena sebe oseća povezan sa svetom«, misli Nancy Chodorow, dok je »osnovni način na koji muškarac sebe oseća odvojen«, moderno društvo očigledno nema budućnost sve dok muškarac ima nadmoć (19). Zato freudovske feministkinje »oprovabavaju tradicionalnu psihoanalitičku definiciju autonomnosti i moralnosti i pokušavaju da »artikulisu« koncepte autonome koje nisu zasnovane samo na odvojanju već i na iskustvu obostranosti, povezanosti i priznavanju drugog kao potpunog subjekta« (20).

Ali napor da se podrži narcisizam kao teorijska alternativa posesivnom individualizmu leži na staklenim nogama. Psihoanalitički dokaz koji se navodi kao podrška narcisizmu zapravo ga čini slabijim. Razmotrimo rad Janine Chasseguet-Smirlje, omiljen među feministkinjama (21). Ona pravi oštru podelu između superega i ego ideal-a, naslednika primarnog narcisizma, koji pokušava da popuni raskol između infantilne svesnosti i realnosti u kojoj zavisi od majke. Tražeći ujedinjenje sa majkom iako neprestano osućećivan u svojoj potrazi, ego ideal može postati osnovni kasnije identifikacije zasnovane na ljubavnoj simbiozi sa svetom pre nego na strahu od kazne. Po jednoj feministki, ova tvrdnja oslabljuje »ideal radikalno autonomnog i individualizovanog muškarca« i promoviše »mogućnost <psihološkog razvoja i kulturnog> stvaranja koji se 'začinju' pre nego fabrikuju« (22). Može biti; ali značaj rada Chasseguet-Smirlje za teoriju društva leži u životu opisu uslova kulture koji pospešuju regresivno pre nego razvojno ili evoluciono rešenje problema odvajanja — a to su upravo uslovi koji danas preovladaju. »Da bi se ponovo ujedinio sa egom«, piše ona, ego ideal »može da bira krači, najregresivniji put ili put evolucije.« Želja se hrani preprekama a frustracija može operati dete u Edipov kompleks, u kojem se želja za simbiozom udružuje sa novo začetim fantazijama o ponovnom ujedinjenju sa majkom u incestu. Na drugoj strani, »ako je majka, <recimo>, zavela sina učinivši da on veruje da joj je sa svojom (pregenitalnom) infantilnom seksualnošću savršen partner, ... njegov ego ideal, umesto da se drži genitalnog oca i njegovog penisa, ostaje privržen pregenitalnom modelu.« (23)

Po Chasseguet-Smirlje, u određenoj formi grupne psihologije dramatično se otkriva pokušaj da se »izbegava« u razvoju ponovo uspostavi fuzija između ega i njegovog ideal-a. Dok grupa za Freuda u suštini predstavlja primalnu hordu, sa vodom kao figurom oca i ostalima kao skupinom braće, Chasseguet-Smirlje kaže da mnoge grupe nalaze svoju dominantnu fantaziju u kolektivnom, ponovnom ujedinjenju sa majkom. Nacistički pokret, na primer, »bio je upravljen više božanstvu majke ... nego Bogu oca. U takvim grupama suočavamo se sa potpunim brisanjem oca i paternalnog univerzuma, kao i svih elemenata koji pripadaju Edipovom kompleksu.« U modernom svetu psihologija grupe leži češće na potrebi za iluzijom nego na

potrebi za vodstvom, a moderna ideologija služi za promociju masovne iluzije svesnosti. Grupe nagnju vodi koji nije čovek od akcije, dominirajuća figura oca, već majstor iluzionizma spretan u propagandi i histrionskoj vestini; vodi koji svakome članu grupe pruža »smogućnost da misli da ne mora da odrastu« kao što je to morao njegov otac sa kojim se više ne mora ni identifikovati. (24)

Chasseguet-Smirlje zaključuje svoj tekst o ego idealu diskusijom o religiji i nauci. Ona tvrdi da misticizam i kultovi droge, kao i ideologija, predstavljaju kraći put do nirvanе, što je suprotno od religije koja naglašava teškoće spasa. U hrišćanstvu otac zajedno sa sinom i dalje vlada. »Apsolutno kraljevstvo sina«, ideal kojeg imaju današnje harizmatske sekte (takode i Marcuse), »podrazumeva <bezbojno> sjedinjavanje sa majkom«. Ova analiza, slučajno, pomaže da objasni zašto smrt Boga nije nateralna muškarca da se više oslanja na sebe i da bude autonomniji. Baš suprotno, propast religijskih iluzija je samo pripremlja put još podukljujućim iluzijama; i sama nauka, umesto da služi kao zastupnik opštug prosvetljenja, pomaže da se reaktiviraju infantilni apetiti i infantilna potreba za iluzijama namećući se životima ljudi kao beskrajna serija tehnoloških čuda, čudotvornih lekova i elektronskih aparata koji sve napore čine lakšim. Među »spoljnim silama koje stimulišu staru želju da kraćim putem dođe do spajanja ega i ego ideal-a«, i onima koje doprinose »promenama u patologiji koje možemo danas susresti«, Chasseguet-Smirlje najavljuje mesto čuva za »one faktore koji idu ka tome da naučni progres uzmu kao potvrdu mogućeg, trenutnog sjedinjavanja ega i ego ideal-a.« (25)

PATRIJARHAT: PSEUDO-PROBLEM?

Jasni su i drugi spoljni uticaji koji ohrabruju regresiju psike: stimulacija apetita putem reklame; konfuzija javnog diskursa; isčezačujuće verovanje u racionalnost ili inteligenčnost moralnih normi; opadanje uloge oca u podizanju deteta i moralnom obučavanju; emocionalno udaljavanje muškarca i žene koje može ohrabriti majke da muža načine od svojih sinova. Ova otkrića, rekao bih, ne samo da primoravaju ego ideal da traži najkraći put do blaženosti detinjstva, ona imaju i sledeći efekat da pojavičavaju arhaične elemente samog superega, delom kao obrana od pojačanog apetita nagona, celom u nedostatku doličnjeg i bolje uklapljenog superega. Ako najveće nade za psihičku autonomiju leže u »dvostrukoj vladavini« superega i ego ideal-a, kao što kaže jedna feministkinja, to bi značilo da živimo u društvenim uslovima koji deformišu obe i čine težim no ikada da ljudi odrastaju skladno (26). Reći za ove uslove da su kultura narcisizma može zatamniti pozitivni doprinos primarnog narcisizma emocionalnom razvoju. Ako je tako ja bih ih radio opisao u nekim drugim terminima — recimo, kao kulturu neinhibiranog ego ideal-a. Nemam nameru da podržavam čvrst patrijarhalni obrazac psihičkog razvoja ili da omaložavam ženske vrednosti — ako se insistira da ih tako nazivamo — uzajamnosti i udruživanja sa drugima, hteo bih samo da skrenem pažnju na ironiju da su te vrednosti u patrijarhalnim društvenim prošlosti bile blize realizaciji nego u našem.

Stvar se svodi, po mom mišljenju, na to da iako više nije teško zamisliti društvo bez oca, ozbiljna je, možda čak i opasna, greška pomešati ga sa utopijom. Freudovska levičica, koja se obrazovala u opoziciji stare levice, njenog ekonomskog determinizma i naivne vere u materijalni progres, utvrdila je većinu centralnih problema našeg društva i veliki broj njegovih osnovnih potreba; posebno, potreba da se zauzda duh gramzivosti i dominacije, potreba za pažljivijim odnosom prema prirodi, potreba za novim odnosom muškarca i žene. Usmeravajući svoju kritiku protiv patrijarhalne porodice, nova levičica je ipak pobrkala neke stvari. Ona je skrenula kritiku sa pravnih problema na pseudoproblem, sa korporacije i države na porodicu. Najgori oblici našeg društva ne nastaju iz (potkopanog) despotizma autoritarnog oca, već iz regresivne psihologije industrijalizma koji gradanina svodi na potrošača bombardujući ga slikama neposrednog, potpunog zadovoljstva.

Psihoanaliza ima mnogo toga da kaže o ovoj psihologiji i, kao i o opštijem nivou veze društvene strukture i strukture ličnosti. Ali ono što ima da kaže na podržava ideju da sloboda, leži u raskidanju porodičnih veza ili u uvođenju novog sistema kolektivnog podizanja dece. Freud ne može biti pozvan u poslednjem trenutku da podupre stariju kritiku patrijarhalne vlasti koja je davnog prevaziđena bez obzira koliko je nekada mogla biti korisna. Vrednost njegovih ideja za teoriju društva leži u radikalnom izazovu svih prihvaćenih ideologija. Mi još nismo usvojili implikacije koje psihoanaliza ima na društvene i političke teorije. Prvi korak u tom pravcu bi bio da uvidimo da ona zaista ističe potrebu da se ponovo misli svako stanovište i da se formulise novo — nova vizija dobrog društva i demokratije; umesto da Freudovim saznanjima pripisujemo »opredelenje« za odbranu ranije ustanovljenih političkih pozicija. U ovom pogledu, Freudova zaostavština predstavlja daleko radikalniji sistem znanja nego što je to većina radikalna shvatila.

re samu 'kritičku teoriju' koja izjednačava psihološku autonomiju sa buržoaskim individualizmom i patrijarhalnom porodicom. Ova linija zaključivanja, koja povezuje feministizam sa kritikom prosvetiteljstva, neeksplicitnija je u članku Jessica Benjamin u kojem ona tvrdi da Freud, Horkheimer i njihovi zavedeni sledbenici, pretpostavljaju da se »sloboda nalazi u izolaciji« i da »negiranje potrebe za drugim« predstavlja jedini »put u samostalnost«. Objektivizirajuće i instrumentalizirajuće ponapanje koje je tako naglašeno u zapadnom patrijarhatu, ne podrazumeva prosti da otac podjarmiće majku već i da je odbacuje. U tom je smislu naše društvo u vlasti oca, i, u meri u kojoj instrumenatalna racionalnost prevelada, daleko <i dalje> od njegovog nestanka.« (str. 41, 51). Alternativa ovom patrijarhalnoj »zavisnosti medju jedinima« (str. 55) navodno leži u onome na što se Benjamin letimično osvrće, kao na »zensku srodnost i mrežu prijateljica«, »sestrinstvo«, »uzajamno priznjanje i negovanje dece«, itd. (str. 56—57) — ove parole imaju istaknuti ulogu u neo-feminističkoj misli ali one čitavu ostavljaju da se pita kako može doći do institucionalizacije vrednosti koje pominju, osim u totalitarnom ambijentu (u kojem bi brigu o deci kao funkciji porodice, potpunosti preuzele državu) koji bi ih lišio smisla. (16) Brown, str. 259. 200. (17) Za slavljenje »smrti tatića i nastanak »post-prometejskog sveta« narcističkog užitka, vidi Henry Malcolm, *Generation of Narcissus*, Boston 1971, posebno poglavљa II, III, VI. (18) Engel, »Femininity as Tragedy«, str. 78. (19) Nancy Chodorow, *The Reproduction of Mothering, Psychoanalysis and the Sociology of Gender*, Berkeley 1978, str. 169. (20) Engel, str. 102—103. (21) Dva eseja Chasseguet-Smirlje koje feministkinje često citiraju su »Freud and Female Sexuality«, *International Journal of Psychoanalysis*, knjiga 57 [1976] str. 275—286. i »Some Thoughts on the Ego-Ideal«, *Psychoanalytic Quarterly*, knjiga 45 [1976] str. 345—373. Vidi takođe, »Perversion, Idealization and Sublimation«, *International Journal of Psychoanalysis*, knjiga 55 [1974] str. 349—357. (22) Engel, str. 101—102. (23) Chasseguet-Smirlje, »The Ego Ideal«, str. 356—358. (24) Ibid., str. 358, 362, 364. (25) Ibid., str. 368—369. (26) Engel, str. 101: »Superego, naslednik edipalnog kompleksa, insistira na realnosti i odavanju deteta od majke, dok ego-ideal, naslednik stanja primarnog narcisizma, obavećuje želje i fantaziju o ponovnom sjedinjavanju. Vladavina išklučivo ego-ideala, infantilna fantazija narcističkog trijumfa stvara osnovu iluzije, osnov za slepu odanost ideologijama i za neprestanu želju za koju Lasch navodi da je karakteristična za narcisa. Pa ipak želje za ujedinjenjem ega i ego-ideala, nagon za povratak u nediferencirano infantilno stanje primarnog narcisizma pomaže u pronađenju zadovoljstva i naagona maštice kao i naagon za emocije, gde su oni nagoni srce kreativnog života. Tako je alternativa Laschovom pogledu <i sile, citavom freudovskom modelu emocionalnog razvoja sa njegovim navodnim prenaglašavanjem superega> u stalnom naglašavanju da niješ od zastupnika /agency/ moralna ne treba da nadjača drugog — ovaj izazov moralnoj hegemoniji super-ega neće razoriti njegovu snagu već će umesto toga najaviti dvostruku vladavinu.«

Sa engleskog: Petar Ramadjanović